

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҒЫЛЫМ ЖӘНЕ ЖОҒАРЫ БІЛІМ МИНИСТРАЛІГІ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
Ш.Ш. УӘЛИХАНОВ АТЫНДАҒЫ ТАРИХ ЖӘНЕ ЭТНОЛОГИЯ ИНСТИТУТЫ

«EDU.E-HISTORY.KZ»
ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

2024. 11 (2)
сәуір-маусым

ISSN 2710-3994

ISSN 2710-3994 (online)

Құрылтайшысы және баспагері: Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Ғылыми журнал Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігінің Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде 2014 ж. 29 қазанында тіркелген. Тіркеу нөмірі № 14602-ИА. Жылына 4 рет жарияланады (электронды нұсқада).

Журналда тарих ғылымының *келесі бағыттары* бойынша ғылыми жұмыстар жарияланады: тарих (дүниежүзі және Қазақстан тарихы), деректану және тарихнама, археология, этнология, антропология.

Жарияланым тілдері: қазақ, орыс, ағылшын.

Редакция мен баспаның мекен-жайы:

050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй

ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Е-mail: edu.history@bk.ru

Журнал сайты: <https://edu.e-history.kz>

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы
Тарих және этнология институты 2024
© Авторлар ұжымы, 2024

БАС РЕДАКТОР

Қабылдинов Зиябек Ермұқанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, ҚР ҒЖБМ ҒКШ.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас директоры. (Қазақстан)

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Аяған Бүркітбай Гелманұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҒЖБМ ҒК Мемлекет тарихы институты директорының орынбасары. (Қазақстан)

Әлімбай Нұрсан — тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

Әбіл Еркін Аманжолұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институтының директоры. (Қазақстан)

Вернер Кунтһиа (Werner, Cynthia) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Техас университеті. (АҚШ).

Голден Кэти Стромайл (Kathie Stromile Golden) — PhD, Миссисипи өңірлік мемлекеттік университеті (Mississippi Valley State University). (АҚШ)

Кәрібаев Берекет Бақытжанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, «Қазақстан тарихы» кафедрасының меңгерушісі. (Қазақстан)

Қожамжарова Дария Пернешқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің ректоры. (Қазақстан)

Кожирова Светлана Басиевна — саясаттану ғылымдарының докторы, профессор, Фудан Университетінің Қытай және Орталық Азияны зерттеу орталығының мен «Астана» ХҒК бірлескен директоры. (Қазақстан)

Дайнер Александр (Diener Alexander) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Канзас университеті. (АҚШ)

Көкебаева Гүлжауһар Какенқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті. (Қазақстан)

Көмеков Болат Ешмұхамедұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Өл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Халықаралық қыпшақтану институтының директоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)

Матыжанов Кенжехан Ісләмжанұлы — филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, М.О. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институтының директоры. (Қазақстан)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, Оксфорд университетінің профессоры. (Ұлыбритания)

Муминов Ашірбек Құрбанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ислам тарихы, өнер және мәдениет ғылыми-зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері IRCICA – İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Түркия)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс педагогикалық университеті. (Литва)

Самашев Зайнолла Самашұлы — археолог, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Герман археология институтының корр.-мүшесі. ҚР ҒЖБМ ҒК Ө. Марғұлан атындағы Археология институты. (Қазақстан)

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Балон ғылым академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты, ғылым мен техниканың еңбек сіңірген қайраткері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)

Сыдықов Ерлан Бәтташұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры. (Қазақстан)

Таймағамбетов Жәкен Қожахметұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР Ұлттық музейі. (Қазақстан)

ЖАУАПТЫ РЕДАКТОР

Қаипбаева Айнагүл Толғанбайқызы — тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының жетекші ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

ҒЫЛЫМИ РЕДАКТОРЛАР

Қозыбаева Махаббат Мәлікқызы — PhD, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының Астана қаласындағы филиалының директоры. (Қазақстан)

Қапаева Айжан Тоқанқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының Бас ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

Кубеев Рустем Жаулыбайұлы — Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Копеева Сания Жуматайқызы — Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының қызметкері. (Қазақстан).

ISSN 2710-3994 (online)

Учредитель и издатель: РГП на ПХВ «Институт истории и этнологии им.Ч.Ч. Валиханова»
Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан

Научный журнал зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан, свидетельство о регистрации:

№ 14602-ИА от 29.10.2014 г. Публикуется 4 раза в год (в электронном формате).

В журнале публикуются научные работы *по следующим направлениям* исторической науки: история (всемирная история и история Казахстана), источниковедение и историография, археология, этнология, антропология.

Языки публикации: казахский, русский, английский.

Адрес редакции и издательства:

050010 Республика Казахстан, г. Алматы, ул. Шевченко, д. 28

РГП на ПХВ Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК

Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Е-mail: edu.history@bk.ru

Сайт журнала: <https://edu.e-history.kz>

© Институт истории и этнологии
имени Ч.Ч. Валиханова, 2024
© Коллектив авторов, 2024

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Кабульдинов Зиябек Ермуханович — доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, генеральный директор Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК. (Казахстан)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Алимбай Нурсан — кандидат исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

Абиль Еркин Аманжолович — доктор исторических наук, профессор, директор Института истории государства КН МНВО РК. (Казахстан)

Аяган Буркитбай Гелманович — доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Института истории государства КН МНВО РК. (Казахстан)

Вернер Синтия (Werner, Cynthia) — доктор исторических наук, профессор. Техасский университет. (США)

Голден Кэтти Стромайл (Kathie Stromile Golden) — PhD, Государственный университет долины Миссисипи (Mississippi Valley State University). (США)

Дайнер Александр (Diener Alexander) — доктор исторических наук, профессор. Канзасский университет. (США)

Исмагулов Оразак Исмагулович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской академии наук, лауреат премии им. Ч.Ч. Валиханова, заслуженный деятель науки и техники, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. (Казахстан)

Карибаев Берекет Бахытжанович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, заведующий кафедрой истории Казахстана, Казахский национальный университет им. аль-Фараби. (Казахстан)

Кожамжарова Дария Пернешовна — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Южно-Казахстанского университета им. М. Ауэзова. (Казахстан)

Кожирова Светлана Басиевна — доктор политических наук, профессор, содиректор Центра исследования Китая и Центральной Азии Фуданьского Университета и МНК «Астана», руководитель Центра китайских и азиатских исследований. (Казахстан)

Кокебаева Гульжаухар Какеновна — доктор исторических наук, профессор Казахского национального педагогического университета имени Абая. (Казахстан)

Кумеков Болат Ешмухамбетович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. (Казахстан)

Матъжанов Кенжехан Слямжанович — доктор филологических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Института литературы и искусства им. М. Ауэзова. (Казахстан)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, профессор Оксфордского университета. (Великобритания)

Муминов Аширбек Курбанович — доктор исторических наук, профессор, старший научный сотрудник Исследовательского центра исламской истории, искусства и культуры. IRCICA – İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Турция)

Римантас Желвис (Želvyš Rimantas) — доктор педагогических наук, профессор, Вильнюсский педагогический университет. (Литва)

Самашев Зайнолла Самашевич — археолог, доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. Германского археологического института. Институт археологии им. А. Маргулана КН МНВО РК. (Казахстан)

Сыдыков Ерлан Батташевич — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева. (Казахстан)

Таймагамбетов Жакен Кожаметович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, Национальный музей РК. (Казахстан)

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

Каипбаева Айнагуль Толганбаевна — кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

НАУЧНЫЕ РЕДАКТОРЫ

Козыбаева Махаббат Маликовна — PhD, директор филиала в г. Астана Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

Капаева Айжан Токановна — доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

Кубеев Рустем Джаулыбайулы — научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

ТЕХНИЧЕСКИЙ СЕКРЕТАРЬ

Копеева Сания Жуматаевна — сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

ISSN 2710-3994 (online)

Founder and publisher: RSE on REM “Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology” of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan

The scientific journal is registered at the Committee for Communications, Informatization and Information of the Ministry for Investments and Development of the Republic of Kazakhstan, registration certificate: No. 14602-ІІА dated October 29, 2014. The journal is published 4 times a year (in electronic format).

The journal publishes scientific works in the *following areas* of historical science: history (world history and history of Kazakhstan), source studies and historiography, archeology, ethnology, anthropology.

Publication languages: Kazakh, Russian, English.

Editorial and publisher address:

28 Shevchenko Str., 050010, Almaty, Republic of Kazakhstan

RSE on REM Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology CS MSHE of the Republic of Kazakhstan

Tel.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

E-mail: edu.history@bk.ru

Journal website: <https://edu.e-history.kz>

© Ch.Ch. Valikhanov Institute
of History and Ethnology, 2024
© Group of authors, 2024

EDITOR-IN-CHIEF

Kabuldinov Ziabek Ermukhanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, General Director of Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology SC MSHE RK. (Kazakhstan)

EDITORIAL BOARD

Alimbay Nursan — Candidate of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

Abil Yerkin Amanzholovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the Institute of History of the State CS MES RK. (Kazakhstan)

Ayagan Burkitbai Gelmanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Deputy Director of the Institute of History of the State SCMSHE RK. (Kazakhstan)

Werner, Cynthia — Doctor of Historical Sciences, Professor, Texas university. (USA)

Golden Kathie Stromile — PhD, Mississippi Valley State University. (USA)

Ismagulov Orazak Ismagulovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Corresponding Member of Bologna Academy of Sciences, winner of Ch.Ch. Valikhanov Award, Honored Worker of Science and Technology, Professor of L.N. Gumilyov University. (Kazakhstan)

Karibayev Bereket Bakhytzhonovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Head of the Department of History of Kazakhstan, Al-Farabi Kazakh National University. (Kazakhstan)

Kozhamzharova Daria Perneshovna — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the NAS of the Republic of Kazakhstan, rector of the M. Auezov South Kazakhstan University. (Kazakhstan)

Kozhirova Svetlana Bassieвна — Doctor of Political Science, Professor, Co-Director of the Center for the Study of China and Central Asia of Fudan University and the International Scientific Complex of the National Company "Astana", Head of the Center for Chinese and Asian Studies. (Kazakhstan)

Diener Alexander — Doctor of Political Science, Professor, University of Kansas. (USA)

Kokebayeva Gulzhaukhar Kakenovna — Doctor of Historical Sciences, Professor at the Abai Kazakh National Pedagogical University. (Kazakhstan)

Kumekov Bolat Eshmukhambetovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Director of the International Institute of Kipchak Studies of the Al-Farabi Kazakh National University, Professor at L.N. Gumilyov Eurasian National University. (Kazakhstan)

Matyghanov Kenzhekhan Slyamzhanovich — Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the NAS RK, Director of M. Auezov Institute of Literature and Art. (Kazakhstan)

Morrison Alexander — PhD, Professor, University of Oxford. (UK)

Muminov Ashirbek Kurbanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Senior Researcher at the Research Center for Islamic History, Art and Culture. IRCICA (İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi). (Turkey)

Rimantas Želvys — Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vilnius Pedagogical University. (Lithuania)

Samashev Zainolla Samashevich — archaeologist, Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of German Archaeological Institute. A. Marghulan Institute of Archeology SC MSHE RK. (Kazakhstan)

Sydykov Erlan Battashevich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Rector of L.N. Gumilyov Eurasian National University. (Kazakhstan)

Taimagambetov Zhaken Kozhakhmetovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, National Museum of the Republic of Kazakhstan. (Kazakhstan)

EXECUTIVE EDITOR

Kaipbayeva Ainagul Tolganbayevna — Candidate of Historical Sciences, leading researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Kazakhstan).

ACADEMIC EDITOR

Kozybayeva Makhabbat Malikovna — PhD, Director of Astana branch of the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

Kapaeva Aizhan Tokanovna — Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

Kubeyev Rustem Dzhaulybayuly — researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

TECHNICAL SECRETARY

Kopeyeva Saniya Zhumataevna — researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

ТАРИХ / ИСТОРИЯ / HISTORY

Published in the Republic of Kazakhstan
Electronic scientific journal “edu.e-history.kz”
Has been issued as a journal since 2014
ISSN 2710-3994.
Vol. 11. Is. 2, pp. 347–360, 2024
Journal homepage: <https://edu.e-history.kz>

FTAXP / MPHTI / IRSTI 03.20.
https://doi.org/10.51943/2710-3994_2024_38_2_347-360

ACTIVITIES OF AIDARKHAN TURLYBAYEV AND EREZHEP ITBAYEV DURING THE ALASH MOVEMENT

Ibrayeva Akmaral Gosmanovna^{1*}, *Malikova Saule Zeinullinovna*²,
*Temirkhanova Assemgul Serikovna*³

¹M. Kozybayev North Kazakhstan University
(86, Pushkin Str., 150000 Petropavlovsk, Republic of Kazakhstan)
Doctor of Historical Sciences, Professor
 <https://orcid.org/0000-0002-7556-7779>. E-mail: akmaral1971@mail.ru
*Correspondent author

²North Kazakhstan State Archive
(1, International Str., Petropavlovsk, Republic of Kazakhstan)
Candidate of Historical Sciences, Docent
 <https://orcid.org/0000-0002-4777-0649>. E-mail: malikova_saule@mail.ru

³M. Kozybayev North Kazakhstan University
(86, Pushkin Str., 150000 Petropavlovsk, Republic of Kazakhstan)
PhD, Senior Lecturer at the Department of History of Kazakhstan and Social Sciences and Humanities
 <https://orcid.org/0000-0002-3231-5141>. E-mail: asema_sko@inbox.ru

© Ch.Ch. Valikhanov IHE, 2024
© Ibrayeva A.G., Malikova S.Z., Temirkhanova A.S., 2024

Abstract. *Introduction.* The scientific article examines in detail information about the life and work of the figures of Alash – Aidarkhan Turlybayev and Yerezhep Itbayev, discusses and presents the results of the events of the early twentieth century. *Goals and objectives.* The main purpose of the research work is the study of public service in the socio–political, legal spheres, generalization from a new historical point of view of the figures of Alash – Aidarkhan Turlybayev and Yerezhep Itbayev. In this regard, to introduce into scientific circulation data on the life and activities of figures of Alash – Aidarkhan Turlybayev and Yerezhep Itbayev; to analyze the works by analyzing studies related to public, political, state activities of figures, archival documents and other sources from the perspective of new positions; The tasks were set to identify the influence of the environment on the formation of their political views; to determine the direction of the political struggle carried out during the Alash movement; to assess the state and public activities carried out under Soviet rule; to substantiate on the basis of these repressions and victims of the totalitarian system of Aidarkhan Turlybayev and Yerezhep Itbayev. *Results.* The scientific article studied the activities of the Kazakh intelligentsia, such as Aidarkhan Turlybayev and Yerezhep Itbayev, who selflessly served in the name of independence, liberation of the people of Kazakhstan, as well as works introduced into scientific circulation. *Conclusion.* One of the events of the early 20th century, which received a massive

political character with the participation of the Kazakh intelligentsia, was the Alash movement. As a result of their effective political, spiritual will and struggle, the leaders of Alash opposed the colonial policy of the tsarist government. Intellectuals of the northern region Aidarkhan Turlybayev and Yerezhep Itbayev also contributed to this movement, which covered all regions of Kazakhstan.

Keywords: Alash figures, Soviet government, repression, personality, intelligentsia, document, law, rule, independence, constitution

Acknowledgments. The article was prepared within the framework of the grant financing project of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan «North Kazakhstan of the early twentieth century: Socio-political activity and spiritual heritage of the Alash intelligentsia» for 2022–2024. (Registration number AR 14870568).

For citation: Ibrayeva A.G., Malikova S.Z., Temirkhanova A.S. Activities of Aidarkhan Turlybayeva and Erezhep Itbaeva during the Alash movement // Electronic scientific journal “edu.e-history.kz”. 2024. Vol. 11. No. 2. Pp. 347–360 (In Kaz.). DOI: 10.51943/2710-3994_2024_11_2_347-360

АЛАШ ҚОЗҒАЛЫСЫ КЕЗЕҢІНДЕГІ АЙДАРХАН ТҰРЛЫБАЕВ ПЕН ЕРЕЖЕП ИТБАЕВТЫҢ ҚЫЗМЕТІ

Ибраева Ақмарал Ғосманқызы^{1*}, Мәлікова Сәуле Зейнуллиновна²,
Темірханова Әсемгүл Серікқызы³

¹Манаш Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті
(86-үй, Пушкин көш., 150000 Петропавл, Қазақстан Республикасы)
Тарих ғылымдарының докторы, профессор
 <https://orcid.org/0000-0002-7556-7779>. E-mail: akmaral1971@mail.ru

*Автор-корреспондент

²Солтүстік Қазақстан мемлекеттік мұрағаты
(1-үй, Интернациональная көш., Петропавл қ., Қазақстан Республикасы)
Тарих ғылымдарының кандидаты, доцент
 <https://orcid.org/0000-0002-4777-0649>. E-mail: malikova_saule@mail.ru

³Манаш Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті
(86-үй, Пушкин көш., 150000 Петропавл, Қазақстан Республикасы)
Доктор PhD, Қазақстан тарихы және әлеуметтік-гуманитарлық пәндер кафедрасының
аға оқытушысы
 <https://orcid.org/0000-0002-3231-5141>. E-mail: asema_sko@inbox.ru

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2024

© Ибраева А.Ғ., Мәлікова С.З., Темірханова Ә.С., 2024

Аңдатпа. *Kіріспе.* Ғылыми мақалада Алаш қайраткерлері – Айдархан Тұрлыбаев пен Ережеп Итбаевтың өмірі мен қызметіне қатысты мәліметтер ХХ ғасыр басындағы оқиғалар желісінде жан-жақты зерделеніп, нәтижелері талқыланып, баяндалады. *Зерттеудің мақсаты мен міндеттері.* Алаш қайраткерлері – Айдархан Тұрлыбаев пен Ережеп Итбаевтың қоғамдық-саяси, заң саласындағы мемлекеттік қызметін тың мәліметтер негізінде зерттеу, жаңа тарихи көзқарас тұрғысынан қорыту – зерттеу жұмысының басты мақсаты. Осы орайда, Алаш қайраткерлері – Айдархан Тұрлыбаев пен Ережеп Итбаевтың өмірі мен қызметі туралытың деректерді ғылыми айналымға енгізу; қайраткерлердің қоғамдық, саяси, мемлекеттік қызметіне қатысты зерттеулерді, архив құжаттары мен басқа да дерек көздерін жаңа ұстанымдар тұрғысынан саралап, еңбектерді талдау; олардың саяси көзқарастарының қалыптасуына тигізген ортаның әсерін анықтау; Алаш қозғалысы кезеңіндегі жүргізген

саяси күрестерінің бағытын анықтау; Кеңестік билік тұсында атқарған мемлекеттік, қоғамдық қызметтерін бағамдау; Айдархан Тұрлыбаев пен Ережеп Итбаевтың тоталитарлық жүйенің құрбаны болып, қуғын-сүргінге ұшырауын деректер негізінде дәйектеу міндеттері қойылды. *Нәтижелер.* Ғылыми мақалада Қазақ елінің тәуелсіздігі, халқының азаттығы жолында аянбай қызмет етіп, күрескер атанған Айдархан Тұрлыбаев және Ережеп Итбаев сияқты қазақ зиялыларының қызметі мен қилы тағдырының деректер мен ғылыми айналымға енгізілген еңбектер арқылы зерделенді. *Қорытынды.* XX ғасырдың басында қазақ зиялыларының қатысуымен жаппай саяси сипат алған оқиғалардың бірі Алаш қозғалысы. Өздерінің пәрменді саяси, рухани ерік-жігері мен күресінің нәтижесінде Алаш қайраткерлері патша үкіметінің отарлау саясатына қарсы шықты. Қазақстанның барлық өңірін қамтыған бұл қозғалысқа солтүстік өңірдің зиялылары қатарында Айдархан Тұрлыбаев пен Ережеп Итбаев та өз үлестерін қосты.

Түйін сөздер: Алаш қайраткерлері, Кеңес үкіметі, қуғын-сүргін, тұлға, зиялы, құжат, заң, ереже, тәуелсіздік, конституция

Алғыс. Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің «XX ғасыр басындағы Солтүстік Қазақстан: Алаш зиялыларының қоғамдық-саяси қызметі және рухани мұрасы» тақырыбындағы гранттық қаржыландыру жобасын жүзеге асыру аясында орындалды (жеке тіркеу нөмірі: АР 14870568).

Дәйексөз үшін: Ибраева А.Ғ., Мәлікова С.З., Темірханова Ә.С. Алаш қозғалысы кезеңіндегі Айдархан Тұрлыбаев пен Ережеп Итбаевтың қызметі// «Edu.e-history.kz» электрондық ғылыми журналы. 2024. Т. 11. № 2. 347–360 бб. (Қаз.). DOI: 10.51943/2710-3994_2024_11_2_347-360

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АЙДАРХАНА ТУРЛЫБАЕВА И ЕРЕЖЕПА ИТБАЕВА В ПЕРИОД ДВИЖЕНИЯ АЛАШ

Ибраева Акмарал Госмановна^{1*}, Маликова Сауле Зейнуллиновна², Темирханова Асемгуль Сериковна³

¹Северо-Казахстанский университет имени М. Козыбаева
(д. 86, ул. Пушкина, 150000 Петропавловск, Республика Казахстан)
доктор исторических наук, профессор
 <https://orcid.org/0000-0002-7556-7779>. E-mail: akmaral1971@mail.ru

*Корреспондирующий автор

²Северо-Казахстанский Государственный архив
(д. 1, ул. Интернациональная, 150000 Петропавловск, Республика Казахстан)
кандидат исторических наук, доцент
 <https://orcid.org/0000-0002-4777-0649>. E-mail: malikova_saule@mail.ru

³Северо-Казахстанский университет имени М. Козыбаева
(д. 86, ул. Пушкина, 150000 Петропавловск, Республика Казахстан)
PhD, старший преподаватель кафедры истории Казахстана и социально-гуманитарных дисциплин
 <https://orcid.org/0000-0002-3231-5141>. E-mail: asema_sko@inbox.ru

© ИИЭ имени Ч.Ч. Валиханова, 2024

© Ибраева А.Г., Маликова С.З., Темирханова А.С., 2024

Аннотация. *Введение.* В научной статье подробно изучаются сведения о жизни и деятельности деятелей Алаш – Айдархана Турлыбаева и Ережепа Итбаева, обсуждаются и излагаются результаты событий начала XX века. *Цель и задачи исследования:* Главная цель научно-исследовательской работы – изучение государственной службы в общественно –

политической, юридической сферах, обобщение с новой исторической точки зрения деятелей Алаш – Айдархана Турлыбаева и Ережепа Итбаева. В этой связи, ввести в научный оборот данные о жизни и деятельности деятелей Алаш – Айдархана Турлыбаева и Ережепа Итбаева; проанализировать труды, проанализировав исследования, касающиеся общественной, политической, государственной деятельности деятелей, архивные документы и другие источники с позиций новых позиций; были поставлены задачи по выявлению влияния среды на формирование их политических взглядов; определению направления политической борьбы, проводимой в период движения Алаш; оценке государственной, общественной деятельности, занимаемой при советской власти; обоснованию на основе данных репрессий и жертв тоталитарной системы Айдархана Турлыбаева и Ережепа Итбаева. *Результаты.* В научной статье была изучена деятельность казахской интеллигенции, таких как Айдархан Турлыбаев и Ережеп Итбаев, которые самоотверженно служили во имя независимости, освобождения народа Казахстана, а также труды, введенные в научный оборот. *Вывод.* Одним из событий начала XX века, получивших массовый политический характер с участием казахской интеллигенции, стало движение Алаш. В результате своей действенной политической, духовной воли и борьбы деятели Алаш выступили против колониальной политики царского правительства. В это движение, которое охватило все регионы Казахстана, внесли свой вклад и интеллектуалы северного региона Айдархан Турлыбаев и Ережеп Итбаев.

Ключевые слова: Деятели Алаш, советское правительство, репрессии, личность, интеллигенция, документ, закон, правило, независимость, конституция

Благодарность. Статья подготовлена в рамках реализации проекта грантового финансирования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан «Северо-Казахстан начала XX века: Общественно-политическая деятельность и духовное наследие алашской интеллигенции» (регистрационный номер: АР 14870568).

Для цитирования: Ибраева А.Г., Маликова С.З., Темирханова А.С. Деятельность Айдархан Турлыбаева и Ережеп Итбаева в период движения Алаш // Электронный научный журнал «edu.e-history.kz». 2024. Т. 11. № 2. С. 347–360. (На Каз.). DOI: 10.51943/2710-3994_2024_11_2_347-360

Кіріспе

XX ғасырдың басында Алаш пәрменімен жаңа жүйе, жаңа көзқарас, демократиялық, зайырлы қоғам орнату, жаңашылдыққа ұмтылу, адам құқығы, тең мүмкіндік, билік бөлінісі, әйел теңдігі, азаматтық белсенділік сияқты құндылықтарды дамыту жолында қызмет жасаған қазақ зиялыларының бірегей еңбектері қазақ тарихындағы ерекше құбылыс. Сол кезеңде Қазақ қоғамының құқықтық жағынан ілгері дамуы жолында қызмет еткен Алаш қайраткерлерінің қатарында Қызылжар өңірінің көрнекті өкілдері – Айдархан Тұрлыбаев пен Ережеп Итбаев та бар (Аманжол, 2008: 18).

1905 жылы «Қарқаралы құзырхатымен» басталған Алаш қозғалысы 1930 жылдардың аяғына дейін созылды. Осы уақыт аралығында 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс, 1917 жылғы Ақпан, Қазан төңкерістері, соның нәтижесінде өріс алған күрделі саяси оқиғалар Алаш қозғалысын мықты саяси күшке айналдырды. Осы күрестің бас қасында көкірегі ояу, саналы, білімді қазақ зиялылары болды. Солардың ішінде ғылыми мақаланың жазылуына арқау болған Айдархан Тұрлыбаев пен Ережеп Итбаевтың қызметі мысалында зерделеуді жөн көрдік.

Айдархан Тұрлыбаев, қазақтың жоғары білімді алғашқы заңгерлерінің бірі. 1902–1917 жылдары Омбыда, Тобылда заң орындарында қызмет етті. Ақмола облыстық I қазақ сиезін ұйымдастырушылардың бірі, төрағасы. Облыстық қазақ, Алаш комитеттерінің төрағасы. I Жалпықазақ сиезінде «Алаш» партиясынан Бүкілресейлік Құрылтай жиналысына, Мұсылмандардың бүкілресейлік ұйымы «Шура-и-Исламға» сайланған. II Жалпықазақ сиезінде Алашорда үкіметінің төрағалығына Ә. Бөкейхан, Б. Құлмановпен бірге баламалы негізде сайлауға түскен. Алашорданың Халық Кеңесінің мүшесі. Алашорданың Ақмола облыстық комитетінің мүшесі. 1918 жылғы күзде Ә. Бөкейхан, У. Танашевтармен бірге Алашорда атынан Колчак үкіметімен келіссөз жүргізген. 1918–1919 жылдары Алашорданың әскерін ұйымдастыру жұмыстарына атсалысты. Кеңестік кезеңде Омбыда заң орындарында

қызмет атқарған. 1937 жылы саяси қуғын-сүргін құрбаны.

Ережеп Итбаев, 1897–1899 жылдары Қарқаралы, Кереку, Зайсан уездерін зерттеуге шыққан Ф.А. Щербина экспедициясына қатысқан. 1900–1917 жылдары Қарқаралы уезі бастығының кеңсесінде, Ақмола облыстық басқармасында аудармашы. Ақмола облыстық І қазақ сиезін ұйымдастыру үшін құрылған үйлестіруші комитет төрағасы. Ақмола облыстық қазақ комитетінің мүшесі. «Алаш» партиясының Омбы қалалық ұйымынан Бүкілресейлік Құрылтай жиналысына депутаттыққа ұсынылған. Жалпы Сібір сиезіне қатысып, кеңесіне сайланған. Алашорданың Халық Кеңесінің мүшелігіне кандидат. Алашорданың облыстық комитетінің мүшесі. Кеңестік кезеңде 1930 жылдары қудаланған.

Материалдар мен әдістер

Ғылыми мақаланың тақырыбы мен мазмұнын ашу барысында Солтүстік Қазақстан өңірінің ХХ ғасырдың басындағы саяси, әлеуметтік-экономикалық жағдайына және Алаш қайраткерлері Айдархан Тұрлыбаев пен Ережеп Итбаевтың жеке өмірі мен қызметіне қатысты бұрыннан белгілі мәліметтер мен ғылыми айналымға енгізіліп отырған тың архив құжаттарын, мерзімдік баспасөз материалдарын қарастырып, кешенді зерделеу мақсат етіп қойылған. Зерттеудің методологиялық негізіне деректерді адамның, тұлғаның өзіндік шығарамашылық әлеуетін және ақпараттық қорын материалдық түрде іске асыратын, мәдени нысан ретінде зерттейтін феноменологиялық тұжырымдама алынды. Зерттеу барысында тарихилық, объективтілік таным принциптері, сонымен қатар жалпы ғылыми логикалық, классификациялық, мәтіндік талдау және арнайы деректанулық жүйелеу және сыныптау, салыстыру, отандық және шет елдік ғалымдардың деректанудың теориясы мен методологиясы бойынша жарияланған еңбектерінде негізделген өзге де әдістер қолданылды. Тарихи деректерді өткен кезең туралы мәліметтерді тасушы ретінде, ондағы объективтілік пен субъективтіліктің байланысы, тарихи фактінің шынайылығын анықтау, деректердің түрлері мен мазмұны, олармен жұмыс жасаудың әдіс-тәсілдері қоса пайдаланылды.

Мақаланы жазу барысында көптеген осы уақытқа дейін жарық көрген ғылыми еңбектер сараланды, республиканың бірқатар белді архив қорларында бұрын ғылыми айналымға енгізілмеген құнды деректермен жұмыс жасалды. Мәселен, Омбы облыстық тарихи архивінің (ООТА.270-қ. 1-т. 438-іс (Үкіметке қарсы қызметте айыпталған адамдар туралы хат алмасу)), Омбы облысы Федералдық қауіпсіздік қызметі архивінің (ОФҚҚА. 14-қ. 3-т. 34521-іс), Шығыс Қазақстан облысы қазіргі заман тарихының құжатнама орталығының, Р-37-қ. 1-т. 126-іс (Алаш қозғалысы мен Алашорда үкіметінің құжаттары мен кеңселік іс-қағаз бланктері, мөрі баспаханалық әдіспен басылған құжаттары)), (СҚОМА. 5-қ. 1-т. 15-іс, 16-іс; 1214-қ. 1-т. 3-іс, 4-іс құжаттары, ҚР Ұлттық қауіпсіздік комитетінде сақталған 20–30 жылдардағы ОГПУ архиві II томнан тұратын № 124, IV томдық № 06610 тергеу және соттау істері материалдары ғылыми мақаланың мазмұнының терең ашылуына арқау болды.

ХХ ғасырдың басындағы тарихи оқиғаларды зерттеу барысында архивтік деректердің ғылыми айналымға молынан қосылуы тақырыпты ашудың ерекшелігі болып табылады және олар бір жүйеге келтіріліп, сыни тұрғыдан талданды. Сонымен қатар, 1913–1918 жылдар арасында Қазақ өлкесінде жарық көріп тұрған, Алаш қозғалысының қарымды қаруы болған «Қазақ», «Сарыарқа», «Бірлік туы» баспасөздерінде жарияланған мақалалар жинағына құнды мәліметтер жан-жақты қарастырылып, ғылыми сүзгіден өткізілді.

Талқылау

ХІХ ғасырдың аяғы мен ХХ ғасырдың басындағы Ресейде болған саяси оқиғалар мен әлеуметтік-экономикалық жағдай Қазақстан сияқты отарланған өлкелерге айтарлықтай әсерін тигізді. Төңкеріс барысында елдің саяси ахуалы мен әлеуметтік-экономикалық өміріне үлкен өзгерістер әкелді. Осындай аласапыран кезеңде Алаш қайраткерлерінің алдында Қазақ елінің болашағына қатысты міндет тұрғанда, олар сол жауапкершілікті көтере алды. Өз алдына жеке мемлекет құру мәселесін күн тәртібіне қойып, Алаш Орда деген Ұлттық мемлекеттің дүниеге келуіне ықпал етті.

1905 жылдан басталып, 1917 жылмен жалғасқан Ресейде орын алған өзгерістер кезеңі, патшаның тақтан құлауы, Қос үкіметтің іле-шала Кеңес үкіметінің орнауы – сол кезеңдегі саяси аренаға қазақ зиялыларының бірігіп, Алаш идеясымен шығуының бастамасына ықпал етті. Өзгерістерге ұшыраған қазақтың дәстүрлі заң жүйесінің, демократиялық сипатта қайта жандануының кезеңі Алаш қозғалысымен, Алаш-Орда үкіметінің құрылуымен байланысты болды. Осы тұста Әлихан Бөкейханның тапсыруымен дүниеге келген заңгер Барлыбек Сыртановтың «Қазақ елінің уставы» деп аталатын еңбек. Бұл құжаттың мәтінінен жаңа заманға сай жазылған тұңғыш қазақ заңы екендігін аңғарамыз. Құжат» Қазақ елі республикасының жеке болуы турасында», «Адам баласының хұқы туралы», «Қазақ жері турасында», «Сот турасында», деген тараулары болашақ Қазақ мемлекетінің саяси құрылымын, мемлекеттік демократиялық құндылықтардың мәнін, қазақ елінің басқару формасы парламенттік республика болу қажеттігін қарастырған (Сыртанов, 1911: 12).

XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында қалыптасқан ұлт зиялылары азат рух пен туған халқына адалдықтың өнегесін көрсетіп, тарихта өшпес із қалдырды. Олар тәуелсіз ұлттық мемлекет құру идеясын берік ұстанып, ел мен жердің тұтастығын сақтау үшін отаршылдықпен күресті, қайраткерлік көрсетті. Алаш зиялылары қандай лауазым иеленсе де ағартушылық қызметін (миссия) атқарып теңдессіз қабілеттерін ұлт ісі жолына жұмсап интеллектуалдық қарыммен жұмыс істеді. Отанына, ұлтына жан-жүрегімен қызмет етті. Бұл мақалада бар ғұмырын туған халқына арнаған осындай Алаш арыстарының қатарында болған тұлғалардың бірегейі – Айдархан Тұрлыбаев пен Ережеп Итбаевтың өмірі мен қоғамдық-саяси қызметін қарастыруға талпыныс жасалынды (Харламова, Ракишева, 2002: 16).

Қос тұлғаны жан-жақты зерттей отыра, қайраткерлер туралы кешенді түрде олардың өмірі мен қызметін толықтай зерттеген еңбектердің аздығына көз жеткіздік. Бұлай болудың бірнеше себебі бар. Біріншіден, А. Тұрлыбаев пен Е. Итбаев Алаш қайраткері ретінде Кеңес Үкіметі тұсында жабық тақырып болды. Екіншіден, екі қайраткерге де «халық жауы» деген жала жабылды. Үшіншіден, соңында іздеушісі, жанашыр жоқшысы болған жоқ. Дегенмен, қарастырып отырған тұлғамыздың бар саналы ғұмыры мүлдем назардан тыс қалған жоқ.

Айдархан Тұрлыбаевтың жастық шағы мен Омбы гимназиясында оқыған кезеңі туралы мағлұмат К. Нұрпейісовтың «Алаш һәм Алашорда» атты еңбегінде жазылған (Нұрпейісов, 1995), А. Тұрлыбаевтың Алаштың белді қайраткерлері Райымжан Марсеков және Жақып Ақбаевпен достығы, Омбы заң орындарындағы қызметі жайында Омбы мемлекеттік тарихи архивінің қорларында сақталған, Тұрлыбаевтың Ақмола облысының қазақ съездеріне қатысу кезеңі А. Төлеубаеваның зерттеулерінде көрсетілген (Төлеубаева, 2017: 15), Орынбор Орталық федеративтік құқықтық архивінің қорында А. Тұрлыбаевтың саяси қуғын-сүргін кезеңіне қатысты құжаттар сақталған. Ережеп Итбаевтың отбасына қатысты мәліметті Шығыс Қазақстан облысы Қазіргі заман тарихының құжатнама орталығында қайраткердің өз қолымен толтырған жеке іс парағынан зерттелінді. Е. Итбаевтың Омбыда 1917 жылдың сәуірдің 25-інен мамырдың 7-сіне дейін өткен Ақмола облысының съездеріне қатысуы жайлы К. Нұрпейісовтың еңбектерінде зерттеліп, талданған (Нұрпейісов, 1995: 18). 1917 жылы 8-15 қазан аралығында Том қаласындағы жалпысібір съезіне Итбаевтың депутат ретінде қатысуы жайлы М. Қойгелдиевтің «Алаш қозғалысы» еңбегінде баяндалады. Алтынбаев Қ., Жұмахан Е. Ақсуат. Тарихи-деректі басылымында Е. Итбаевтың адвокаттық қызметі жайлы зерттеу жұмыстары жасалған (Алтынбаев, Жұмахан, 1998: 9).

Зерттеудің теориялық-әдіснамалық негізіне белгілі тарихшы ғалымдар К. Нұрпейісовтың «Алаш һәм Алашорда» еңбегі бойынша «Алаш» қозғалысының бастаулары, Алаш партиясының құрылуы, Алашорда мен Кеңес үкіметінің өзара қатынастары атты бөлімдері көрсетілген (Нұрпейісов, 1995: 45). Сондай-ақ, М. Қойгелдиевтің «Алаш қозғалысы» монографиясында «1905–1916 жж. қазақ зиялыларының қоғамдық саяси қызметі», «Алаш партиясы мен Алашорда үкіметінің құрылуы» бойынша тарауларында қарастырылған мәселелер, «Ұлттық саяси элита. Қызметі мен тағдыры» мақаласындағы ғылыми ой-тұжырымдарын жатқызуға болады (Қойгелдиев, 1995: 55).

Зерттеу нәтижелері

XX ғасырдың басындағы «Алаш» ұлт-азаттық қозғалысының белсенді қатысушысы, жоғары білікті заңгерлер Айдархан Тұрлыбаев пен Ережеп Итбаевтың қазақ қоғам қайраткерлерінің ішіндегі белсенді әрі беделділердің бірі болған, өз заманының білімді тұлғалары еді. Өкінішке орай, осы уақытқа дейін бұл азаматтардың тұлғасы өте аз зерттелген және тіпті зерттеушілердің шағын ортасында да жиі тарала қоймаған. Біз осы ақтандақтың орнын мұрағаттардан алынған және оның замандастары мен ұрпақтарының сирек, құнды естеліктерімен толтырғанды жөн көрдік.

Айдархан Тұрлыбаев – Алаш қозғалысының көрнекті қайраткері, заңгер. Алаш милициясын құрушылардың бірі. 1877 жылы Көкшетау уезінде дүниеге келген. Жас кезінен алғыр болып өскен Айдархан, ауыл молдасынан білім алған соң, 1889 жылы он екі жасында Омбы гимназиясына оқуға түседі. 1897 жылы гимназияны үздік тәмамдайды. Оқу басшылығы оған білім аттестатымен бірге өз тарапынан қосымша мінездеме жазып береді. Онда: «Айдархан Тұрлыбаев – өте алғыр жігіт. Омбы гимназиясында оқыған жылдары тәртібінен мін таппадық. Сабакқа қатысуы, дайындығы ерекше еді. Жазба жұмыстарында оның деңгейіне жететін сауатты оқушылар аз. Оның ыждаһаттылығы мен білімқұмарлығы бізді тәнті етті» деп жазылған (Нұрпейісов, 1995: 25). Он тоғыз жасында Айдархан Петербордағы императорлық университеттің заң факультетіне оқуға түсіп, Дала генерал-губернаторының 400 сом шәкіртақысын иеленді (ООФҚҚА. 14-қ. 3-т. 34521-іс, 20-п.). Мұндай шәкірақыны тағайындаудың басты себебі, біріншіден, жергілікті халық өкілдерінің арасынан шыққан мамандарға деген сұраныс, екіншіден, білім алушының ынта-жігеріне де байланысты.

Сонымен қатар, XIX ғасырдың соңы XX ғасырдың басында Петербор, Қазан, Омбы қалаларындағы университеттерінің заң факультеттерінде қазақ халқының көрнекті мемлекет және қоғам қайраткерлері Жақып Ақбаев, Садық Аманжолов, Ахмет Бірімжанов, Жаһанша Досмұхамедов, Базарбай Мәметов, Райымжан Марсеков сынды ұлт зиялылары алғашқы заң мамандығын тәмамдаған (Аманжолова, 2013: 45).

XIX ғасырдың басында құрылған Петербург университеті алдыңғы қатардағы оқу орындарының бірі болғанымен, өзге ұлт өкілдеріне берген білімдері отарлау жүйесінің негізінде болды. Ресейдің жүргізген саясатына қарамастан, қазақ зиялылары өзіндік принциптерін ұстана отырып, қазақ елінің бостандығы үшін жан-жақты күресіп, сол жолда аянбай еңбек етті. Барлық зиялы қауымның қызмет жолы қазақ халқының көзі ашық көкірегі ояу болуы мен қазақ өз жерінің жеке меншікті иесі болуы сынды бағыттардан тұрды.

Осы кезеңде ол Алаштың белді қайраткерлері Райымжан Марсековпен бір курста, ал Жақып Ақбаевтан бір курс жоғары оқыған. Жақып екеуі бір үйде бірге тұрған екен. Олар Петербордағы Александровск даңғылындағы 7-үй, 3-пәтерді жалға алады. Екеуі археология үйірмесіне қызығып, археологиялық институтқа түсуге өтініш білдіреді (ООФҚҚА. 14-қ. 3-т. 34521-іс, 5-п.).

Айдархан мен Жақып «Рим құқығы», «Азаматтық құқық және сот ісін жүргізу», «Халықаралық құқық», «Құқық философиясы» пәндерін ерекше қызығушылықпен оқиды. Ал, Райымжан Марсековпен Полицей құқығы, Қылмыстық құқық, Мемлекеттік құқық пәндерін бірге талқылаған.

Айдархан Тұрлыбаев «Қазақтардың некелесу құқығы» атты дипломдық жұмысын сәтті қорғап шықты. Ол қазақтарды «бұратана», «тағы», «жабайы», «заң жоқ, тек салт-дәстүр деңгейінде ғана қарым-қатынас жасайды» деп санайтын көзқарасты өзгерту мақсатында қазақ қоғамының дәйектелген заңдық нормаларын көрсетіп берді. 75 беттік бұл құнды еңбек Санкт-Петербург архивінде сақтаулы тұр (Жұртбай, 2011: 235). Осы тұста тоқтала кететін ерекше жәйт, университетте Айдархан Тұрлыбаев пен Жақып Ақбаевтың жанында оқыған жылдары дипломдық жұмыстың жетекшісі бір оқытушы, Адольф Христианович Гольмстен (1848–1920) - азаматтық құқық саласында бірқатар салмақты ғылыми еңбектерін қалдырған ғалым болды. Ол А. Тұрлыбаевтың «Қырғыз неке құқығы» тақырыбындағы дипломдық жұмысын, ал бір жылдан кейін Ж.Ақпаевтың дипломдық жұмысын басқарды. Айта кетерлігі,

Ж. Ақпаев дипломдық жұмысын А.Тұрлыбаевтан бір жыл өткеннен кейін қорғады. Алайда, егер Айдархан өз жұмысында қазақтардың әдеттегі құқығының сипатына, олардың рөліне назар аударып, жекелеген нормалардың маңызды жақтарын анықтаса, Ж. Ақпаев Еуропаның құқықтық жүйесімен салыстыра отырып, оның ойын одан әрі дамытады. Дей келе, көшпелі қазақ халқының қалыптасқан неке-отбасы құқығы феноменінің мәнін аша отырып, ол бұл құқықтық жүйе өзінің өркениетті және басқа халықтардың жүйелерінен кем түспейтінін дәлелдейді.

Жоғары оқу орнын тәмәмдаған соң, 1902 жылы Омбының заң орындарында адвокаттық қызмет көрсетіп, «присяжный поверенный» міндетіне тағайындалып, 1917 жылға дейін жұмыс істейді. «Присяжный поверенный» дегеніміз Ресейдің сот реформасының негізінде құрылған Ресей империясының аудандық сотында немесе сот палатасындағы адвокаты. Бұл атау 1864–1917 жылдар аралығында болған. «Присяжный поверенный» болу үшін арнайы талаптар қойылды. Олар: жоғары заң білімі, сот қызметінде 5 жылдық еңбек өтілімі, жасы 25-тен төмен болмауы, ерекше мән берілген жағдай – тек қана Ресейдің «азаматы» болуы шарт. Сонымен қатар, «Присяжныйлардың» кеңесінің келісімі қажет болған. Осы талаптардың барлығын орындағандықтан Омбы қаласында «Присяжный поверенный» қызметін абыроймен атқара отырып, ұлт мүддесін қорғады. Түрлі сұранымдармен келген қазақтарға қамқор болып, оларға оң шешім қабылдауға көмек көрсетті (ООТА. 25-қ., 2-т., 1-іс, 3-п.).

Айдархан Тұрлыбаев Алаш жұртына 1917 жылы кеңінен таныла бастайды. Ол жайында жалпыұлттық «Қазақ» газеті былай деп жазды: «Айдархан Тұрлыбаев – присяжный поверенный, заң ғылымын жетік меңгерген, іскер адам... Айдархан I және II МемДумаға Ақмола облысы атынан депутат болып сайлануға лайықты еді». Адвокаттық қызметімен қатар Тұрлыбаев өлкенің қоғамдық-саяси өміріне белсене араласады. Бұл туралы белгілі қазақ профессоры К.Әбуов былай деп жазады: «Айдархан 1902 жылы оралған соң, ұлттың әрі қарайғы тағдыры бойынша жергілікті интеллигенциямен қызметтес болады». Оны «Киргизская степная газета» штатына корреспондент ретінде қабылданады. Бұл газетпен Тұрлыбаевтан басқа да белгілі қазақ қоғам қайраткерлері қызметтес болған. А. Тұрлыбаев саяси өмірге 1917 жылғы ақпан оқиғаларынан соң белсенді түрде кіріседі, өйткені ол, барлық қазақ зиялылары сияқты, бұл оқиғамен ірі саяси және экономикалық өзгерістердің болатынына үміт артады (Тұрлыбаев, 2014: 399–400.)

Далалық генерал-губернаторлығының әкімшілік орталығы – Омбы қаласында 1917 жылғы 2 наурызда Қалалық дума мен қоғамдық ұйымдардың өкілдерінің бірлескен отырысы өтеді, онда биліктің жаңа органын құру туралы мәселе қарастырылады. Бұл жерде Омбы коалициялық комитетін құру туралы шешім қабылданады. Оған 15 адам сайланады. Жаңадан құрылған комитеттің қазақ бөлімінің жетекшісі болып А. Тұрлыбаев тағайындалады. Осы кезде құқықты табыстаумен 10 адамнан тұратын Омбы облыстық қазақ комитеті құрылады. Тұрлыбаев 1917 жылдың 24 сәуірінен 7 мамырға дейін Омбыда өткен Ақмола облысының қазақ съездін ұйымдастыруға және өткізуге белсенді қатысады. Съезд жұмысына әр болыстан екі адамнан 114 делегат келеді. Съезд мынадай резолюция қабылдайды: 8–12 жасқа дейін ауыл мектептерінде ана тілінде жалпыға бірдей білім беру, мұғалімдер дайындау, мұсылмандық орта оқу орындары үшін 50 шәкіртақы және орыс орта оқу орындары үшін 5 шәкіртақы қарастыру, әйелдер теңдігін енгізу. Көздеген мақсатты жүзеге асыру үшін делегаттар Айдархан Тұрлыбаевтың төрағалығымен ерекше Ақмола облыстық қазақ атқарушы комитетін құру туралы ұсыныс білдіреді. Орынбасарлары – А. Сейітов, С. Жанайдаров, мүшесі – Мағжан Жұмабаев болады. Съездің ұйымдастырушыларының мақсаты – Ақпан революциясынан кейінгі жаңа үкімет – «Алаш» партиясы мен Омбы коалициялық комитетін қолдау. 1917 жылы А. Тұрлыбаев I Жалпықазақ съезін ұйымдастыру мен өткізуге белсене қатысады, онда «Алаш» партиясы құрылады (1917 ж. 21–28 шілдесі). 23–27 қыркүйек аралығында Омбыда (Облыстық шаруашылық комитеті үй-жайында) Ақмола облысының уездік қырғыз атқарушылары өкілдерінің съезді өтеді. Съезде А. Тұрлыбаев пен А. Сейітов төрағалық етеді. Қылмыспен күресу үшін съезд бірауыздан

болыстық халық сотын сайлау туралы шешім қабылдайды. Сібір облыстық комитетіне Ақмола облысы атынан Айдархан Тұрлыбаев сайланады (Төлеубаева, 2017: 3).

1917 жылғы 31 қазанда Омбыда Ә.Бөкейханның қатысуымен Алаштың жиналысы өтеді, ал 1917 жылдың 18 желтоқсанында «Қазақ» газеті Омбы комитетінің құрамын жариялайды: А. Сейітов, М. Жұмабаев, М. Саматов, А. Тұрлыбаев (төраға), Б. Серкебаев, Е. Мұқышев, Е. Итпаев, Д. Әділов, Қ. Кемеңгеров, М. Сейітов, Ж. Тлеулин, О. Ахметов, Х. Қожамберлин, К. Какенов. Айдархан Тұрлыбаев Алаш Орда жалпықырғыз халық кеңесінің мүшесі болып сайланады. Оның кандидатурасы Алаш-Орда төрағасы лауазымына ұсынылады, сонымен қатар Әлихан Бөкейханұлы, Бақыткерей Құлманов та ұсынылады (Ууама, 2012: 12). Нақтылауды қажет ететін кейбір деректер бойынша, Әлихан Бөкейханға 40 депутат дауыс берген, қарсы – 18, Бақыткерей Құлмановқа – 19, қарсы – 39, Айдархан Тұрлыбаевқа – 20, қарсы – 18 дауыс берілген. Осылайша делегаттар демократиялық құндылықтарға бейілділіктерін білдіреді. Және беделі бойынша Айдархан Тұрлыбаев тек шыңғысхан ұрпағы Ә.Бөкейханұлына ғана жол берген. Сонымен қатар, ол «Алаш» халық милициясын ұйымдастыруға да белсене ат салысқан (Х. Ғаббасов, М. Тынышбаев, Б. Маметовпен бірге).

1917 жылғы сәуірдің 25-нен мамырдың 7-не дейін Омбы қаласында Ақмола облыстық қазақ съезі өтті. Съезді дайындаған – белгілі Алаш қайраткері Ережеп Итбаев бастаған ұйымдық комитет болатын. Оған Ақмола, Атбасар, Көкшетау, Омбы және Петропавл уездерінен 250 делегат қатысты. Съезд төрағалығына заңгер Айдархан Тұрлыбаев, орынбасарлары болып Ережеп Итбаев пен Міржақып Дулатов, хатшылығына Мұхтар Саматов, Асылбек Сейітов және Тоқбаев сайланды. Бұл съезге Мағжан Жұмабаев қатысып, ол 7–8 мамырда Мәскеудегі бүкілресейлік мұсылмандар съезіне делегат болып сайлануына байланысты, Омбыдан жедел жүріп кетті.

Съезде соның алдында ғана өткен Орынбор және Орал қазақ съездерінің қараған мәселелері мен қабылдаған құжаттары талқыланды. Атап айтқанда: Қазақстанның барлық аймақтарында билікті қолына алатын қазақ комитеттерін құру, жалпықазақтық және жалпымұсылмандық съездер өткізу, Ресей Құрылтай жиналысына депутаттар сайлау мәселелері сөз болды.

Қорытынды мәжілісте он адамнан Омбы облыстық қазақ комитеті құрылды. Оның төрағалығына Айдархан Тұрлыбаев сайланды. Осылайша, тұңғыш рет ұлан-байтақ қазақ даласының түпкір-түпкірінде халықтың мұңы мен мұқтажын қорғайтын ұлттық белгідегі мемлекеттік билік органдары дүниеге келді.

Осылайша үкіметсіз қалған Ресей империясының әр аймағында, оның ішінде орталығы Омбы, бірақ негізгі тірегі Петропавл болған Ақмола облысында да биліктің кімнің қолында болуы керектігі шешілмей жатты. Алаш көсемдерінің ұйымдастыруы бойынша уездік атқару комитеттерімен қатар жарыса қазақ комитеттері де құрыла бастады. Қазақ комитеттері ақпан революциясынан кейінгі ұлт-азаттық қозғалыстың даму нәтижесінде қалыптасып, мемлекеттік еркіндікке, ұлттық мемлекет болуға ұмтылған халықтың алғашқы қадамы болатын.

Қазақ жұртының күшін біріктіріп жолға салу, түрлі мәселелерді шешуге жұмылдыру аталынған кезеңде, Ақмола облыстық комитеті, төрағасы А. Тұрлыбаев, Ақмола уездік комитеті, төрағасы С. Сейфуллин, Көкшетау уезі Ә. Жұманов азаттық, болашақ жолында күш біріктіре отырып жұмысқа кірісті. Комитеттің негізгі міндеттеріне ендігі жерде саяси жұмыстармен қатар, әкімшілік, шаруашылық міндеттері де жүктелді. Қазақ комитеттерінің өтпелі кезеңде жергілікті ұлт мүддесін қорғау үшін құрылғанын, олардың большевиктік немесе қандай да революциялық бағдарламасы болмағандығын атап айтқан жөн. Себебі, кеңестік тарихта қазақ комитеттері шетінен ұлтшыл, кертартпа, бұқара халыққа қарсы билік институттары болып еді деген теріс пікір қалыптасқан.

Сонымен қатар, А. Тұрлыбаев, Х. Ғаббасов, М. Тынышпаев, Б. Маметовпен бірге Семей қаласында қазақ полкінің бірін құруға белсенді атсалысқан. Еске сала жететін бір мәселе, Орынбор қаласында өткен Бірінші жалпықазақтар съезінде (1917 жылғы 21–26 шілде) қаулы қабылданды. Онда қабылданған 14 қарардың біреуі «халықтық милицияны»

ұйымдастыруға арналған. 1917 жылғы 21 қарашада жарияланған 10 тармақтан тұратын «Алаш» партиясы бағдарламасының жобасында 6-тармақ армияны құруға арналған. Онда: «Халықты қорғау үшін қазіргіден өзгеше құрылған армия болуға тиіс. Тиісті жасқа толған жастар жергілікті жерде оқытылып, қызметтен өтеді: әскери бөлімдер бойынша бөлу рулық, туыстық қатынас негізінде жүргізіледі. Қазақтар атты милиция түріндегі қызметтен өтуде» делінген. Осған орай, жер-жерлерде Алаш әскерін құру белсенді түрде жүзеге асырылды (Қойгелдиев, 2008: 58).

Ұлыдержавалық шовинизм, отаршылдық туын жықпай, екі ғасыр билеп-төстеп қалған дәстүрді одан әрі жалғастырғысы, тіпті нығайтқысы келді. Бұл мақсат «Ресей мемлекетінің тұтастығын сақтау үшін» деген ұранмен жүзеге асырылмақ болды. Алайда, бұл ұран қазақтар үшін жат еді. Тарихтың шұғыл бұрылысы жағдайында көрініп тұрған үміт сәулесін пайдалану қазақ халқының тәуелсіздігі мүддесіне қажет болды. Міне, осындай сын сәтте бүкіл қазақтық Алаш қозғалысы дүниеге келіп, саяси ұйым ретінде қалыптасуы, үкімет билігін қолына алуға талпынуы заңды құбылыс еді. Сонымен бірге, Алаш көсемдері елдегі көпұлтты жағдайды сергек сезініп, Қазақстанды мекендеп қалған басқа да ұлт өкілдерінің мүддесіне, құқына нұқсан келтірмеуге барынша ұмтылғаны Алаш партиясының және Алашорда үкіметінің барлық құжаттарынан анық көрінеді.

Қазағым өз алдына ел болып, отау тігіп, тәуелсіз өмір сүрсе екен деп қиын-қыстау заманда қазақ зиялылары көптеген игі істер атқарса, Алашорданың құрылуы тәуелсіздікті аңсаған идеялардың көрінісі еді. Белгілі алаштанушы М. Қойгелдиевтің сөзімен айтсақ: «Алаш қозғалысы бүгінде қайта жаңғыруды бастан кешіріп отырған ұлттық сана-сезіміміздің, қоғамдық түсінік-түйсігіміздің қайнар бастауында тұрған, осы қасиеттері жетіліп, дамуына тікелей ықпалы болған құбылыстардың бірі. Оның өмірге келуі отарлық езгідегі халқымыздың ғасырлардан бері жинақталып келген және әбден пісіп-жетілген наразылығының ішкі жанапайының сыртқа шығу көрінісі болды».

Қызылжар өңірінің Алаш қайраткерлерінің саяси аренадағы қайраткерлігін дәлелдейтін құжаттардың бірі – 1918 жылы Екінші Петропавл уездік төтенше жиналысына қатысуы болатын. Саяси ахуалдың қайнап тұрған кезіндегі Қазақ комитеттерінің беделі мен сол комитеттің атынан Мағжан Жұмабайдың сөз сөйлеуі, сол кезеңдегі қазақ зиялыларының алатын орнын айқындайды.

Сол кезеңдегі Уақытша Сібір Үкіметінің уәкілі Кузнецов баяндамасында өңірдің саяси жағдайына тоқталып, үкіметтің басқару түрін, ЖалпыРесей Федерациясына кірген комитеттердің статустарын анықтады. Жиынның негізгі мақсаты – комитеттер құрамындағы барлық ұлт өкілдеріне тең құқық беру, яғни олардың ұлтына, дініне, нәсіліне, жынысына, әлеуметтік жағдайына қарамай, соның негізінде сайлау жүйесін құру.

Омбы облысының тарихи архивінің қорында осы кезеңді сипаттайтын құжат анықталды. Ол құжатта 1918 жылғы Қазақстанның солтүстігінде Совет үкіметін құлатып, үкімет басына қазақ және басқа да комитеттер келген кезең баяндалады.

1919 жылы 11 ақпанда Омбы қаласында Колчак үкіметінің ішкі істер министрінің орынбасары П.Ф. Коропачинскийдің төрағалық етуімен «Қазақ халқының әкімшілік-шаруашылық құрылымы туралы мәселе» жөніндегі ведомствоаралық алдын ала жиналыс өткізілді. Жиналысқа Ішкі істер және Сыртқы істер, Әділет, Қаржы министрліктерінің өкілдері, сонымен қатар Алашорда төрағасы Ә. Бөкейхан және оның мүшелері У.Танашев пен А.Тұрлыбаев қатысады. Қазақстанда Азамат соғысы аяқталған соң 1920 жылы БОАК және РСФСР ХКК «Қырғыз Автономиялық Социалистік Советтік Республикасын құру туралы» декрет қабылдайды. Омбы облысының аумағында сол кезде ҚырАССР өкілдігі құрылып, 1923 жылға дейін қызмет еткен, ал оны Уәкілетті Өкіл А. Тұрлыбаев басқарған. Уәкілеттік басқа мәселелермен қатар, Омбыда оқитын студенттерге оқуға қаражат құралдарын бөлумен де айналысты.

1922 жылы Тұрлыбаев ҚырАССР БОАК студенттерге 500 пұт ұн және 200 пұт ет бөлу туралы жазады. 1921 жылы қазіргі Қазақстан аумағында аштық басталады да, ҚырАССР Омбыдағы уәкілеттілігі РСФСР Омбы уезінің қазақтарына азық-түлікпен көмек

көрсету туралы үндеу жариялайды. Бұл көмек жуық арада көрсетіледі. Өткен ғасырдың 30-шы жылдарының басына дейін А. Тұрлыбаев облыстық тұтынушылар одағында юрисконсульт болып жұмыс істейді: 1931 жылға дейін Омбы қаласында, одан соң 1934 жылдың қазанына дейін Возвышенка бидай совхозында. 1934 жылдың қазанынан 1935 жылдың сәуіріне дейін Ақмола қаласындағы Казжелезнодорожстрой Басқармасы жанында қызмет етеді. 1937 жылғы 4 шілдеде А. Тұрлыбаев НКВД (ПХК) органдарымен тұтқындалады. Келесі күні оған келесідей айып тағылады: «белсенді алашордашы болғандықтан, Сібірдегі Колчак реакциясы кезінде ақгвардияшыларға совет үкіметіне жаны ашитындарды ұстап берген. Совет үкіметіне қарсы күресу үшін жігіттерді жасақтаған. Сібірде ақгвардияшылардың тас-талқаны шығарылған соң да, совет үкіметіне қарсы бағытталған ұлтшылдық іспен және пантүркілік мемлекет құрумен айналысуын жалғастырған. Басқа да тұлғалармен бірлесіп, әскери шиеленістер кезінде көтеріліске көтеру үшін контрреволюциялық кадрлар даярлаған» - деген айып тағылды (ООФҚҚМ. 4-қ. 2-т. 7879-іс, 160-п.).

Тағылған айыптардың бірде-бір тармағы бойынша А.Тұрлыбаев өзін кінәлімін деп мойындамады. 1937 жылдың 17 қарашасында НКВД (ПХК) МҚБ органдары «ату» жазасын жариялайды. 23 қарашада А. Тұрлыбаев атылады. Тек 1957 жылдың 13 тамызында Сібір әскери округінің әскери трибуналымен ісінде қылмыстық құрам болмауына байланысты А. Тұрлыбаевтың аты толығымен ақталды (ООФҚҚМ. 4-қ. 2-т. 7879-іс, 2-п.).

Қызылжар өңірінен шыққан тағы бір Алаш қайраткері, заң қызметі жолында бірқатар жұмыстарды атқарған азамат — Ережеп Итбаев.

Ержеп Итбайұлы Итбаев – 1867 жылы Семей губерниясы, Зайсан уезі, Қызылтас болыстығында (қазіргі Тарбағатай ауданы жерінде) дүниеге келген. Атамекені Ақсуаттың Үштөбе, Қызылкесік жерлері. Ол қазақ халқынан шыққан тұңғыш адвокаттардың бірі. Орысша жетік сауатты болған. Омбыда, Семейде және Ақмолада заң саласы бойынша қызмет атқарған.

Семей архивінде сақталған жеке іс-құжаттарына назар аударсақ, өз қолымен толтырған мәліметтерде 1867 жылы туылған, ұлты қазақ, гимназияда оқыған, Томск университетінің Медицина факультетінде 2 курсын оқыған, 1908–1917 жылдар аралығында Омск округтік сотының аудармашы қызметіне тағайындалып, қызмет істеген, 1917 жылы 1 мамырдан – 1919 жыл 20 қарашаға дейін Алаш партиясының мүшесі, 1917 жылы 21–26 шілдеде Орынборда өткен Бірінші бүкілқазақтық съезіне қатысқан, 1920 жылдың қарашасынан – 1921 жылдың қазан айына дейін Омск қаласындағы Қазақ өкілдігінде хатшы қызметін атқарған, 1921 жылы қарашадан – 1922 жылдың қыркүйек айлары аралығында Семей губерниялық атқару комитетінде әкімшілік басқарманың меңгерушісі қызметіне сайланған. 1922 жылдың қазан айынан – 1923 жылдың мамырына дейін Семей губерниясы Халықтық сотында қызмет жасады. 1923 жылы қазан айынан Семей губерниялық сотында Қорғаушылар (адвокаттар) коллегиясының мүшесі ретінде тағайындалған. Өзі толтырған осы аталған жеке іс парағында отбасы бар, онда 2 қызы және бір ұлы бар екендігі көрсетілген(ШҚО ҚЗТҚО. 73-қ. 2-т. 1–5-пп).

1917 жылы ақпан төңкерісінен кейін тәуелсіздік жолында ұмтылыс, талпыныстар мақсатымен әр жерлерде съездер өткізілген. Мәселен, Оралда, Орынборда, Ақтөбеде, Ташкентте өткен қазақ съездерінде аграрлық және ұлттық мәселеге баса назар аударылса, А. Тұрлыбаев, Е. Итбаев және М. Дулатовтың басшылығымен Омбыда өткен қазақ ұйымдарының облыстық съезінде оқу-ағарту, қаражат, дін, әйелдер теңдігі мен земство (жергілікті басқару) қызметі жөніндегі мәселелер кеңінен талқыланды (Қойгелдиев, 1995: 38).

Омбыда 1917 жылдың сәуірдің 25-інен мамырдың 7-сіне дейін өткен Ақмола облысының съездерінің хронологиялық жағынан бесіншісі болды. Екі аптаға дерлік созылған бұл съезді Е. Итбаев басқарған арнаулы ұйымдастыру комитеті дайындады. Оның 250 делегаттарының қатарында Ақмола, Атбасар, Көкшетау, Омбы және Петропавл уездерінің өкілдері болды. Съезд төралқасының құрамына А. Тұрлыбаев (төраға), Е. Итбаев пен М. Дулатов (төраға орынбасарлары) М. Саматов, А. Сейітов (хатшылары) сайланды. Съезді Омбы әскери

округінің командашысы генерал А. Григорьев, Уақытша үкіметтің облыстық комиссары И. Законов, шаруалар кеңесі атқару комитетінің төрағасы Юркевич, Омбы мұсылмандар бюросынан Каримов пен Ибатуллин, Торғай облысы қазақтары атынан М. Дулатов құттықтады (Халидуллин, 2001: 45).

1917 жылы 21–26 шілде күндері аралығында Орынборда өткен Бірінші бүкілқазақтық съезіне Ережеп Итбаев қатысқан. Ондағы мәжіліс Халел Досмұхамедовтың төрағалығымен, Ахмет Байтұрсыновтың, Әлмұхамбет Көтібаровтың, Міржақып Дулатовтың және Асылбек Сейітовтың хатшылығымен өткен съезд делегаттары 14 мәселенің ішінде өздерінің басты назарын ұлттық автономия, жер, құрылтай съезіне дайындық және қазақтың саяси партиясын құру проблемаларына аударды (Ibraeva et al., 2021: 12).

Алаш зиялылары 1917 жылы қазанның 8-15-інде Том қаласында өткен басты мәселе ретінде Сібір автономиясын құру проблемасын талқылаған жалпысібірлік съезге Қазақ өлкесінің Торғай, Ақмола, Семей, Жетісу, Орал облыстары мен Бөкей өңірінен Әлихан Бөкейханов басқарған 9 өкіл қатысты. Қазақ халқының өкілдері Қазақстанның уақытша Сібір автономиясы құрамына енетіндігін мәлімдеді. Съезд бекіткен Экономикалық Кеңес, негізгі заңды дайындайтын комитет құрамына қазақ өкілдері енді. Съезд сайлаған Сібір кеңесінің құрамына Қазақстаннан Құрылтай жиналысының депутаттары Әлихан Бөкейханов, Мұхаметжан Тынышбаев, Халел Ғаббасов, Ережеп Итбаев, Сағындық Досжанов енгізілді (Қойгелдиев, 2008: 28).

Атақты Мәди Бәпиұлының жуандарға жақпаған ерлік әрекеттеріне байланысты 1912 жылы жеті жылға кесіліп, әуелі Қараөткелге (Ақмолоға), одан Қызылжарға (Петропавлға) айдалған. Айдауда жүріп, Ресей империясының патшалық кезеңінде Омбы округтік сотында аудармашы қызметін атқарып жүрген Ережеп Итбайұлына арызданған. Қаншыл азамат Ережеп оның ісіне белсене араласып, соның нәтижесінде 1915 жылғы 16 наурызда қалған үш жылынан азат етіліп, босап шығады.

Ал, кеңестік кезеңде 1924 жылы Жарма ауданындағы Георгиевка селосының кулактары Матай елінің білікті адамы Әбілда баласы Сақпан байды ұрып өлтіреді. Соңынан іс қозғалады. Бұл істі қарауда адвокат қызметін Ережеп Итбаев атқарып, қылмыскерлердің төртеуіне жеті жылдан түрме жазасына кескен (Алтынбаев, 1998: 49–50)

Ережеп Итбаевтың қоғамдық-саяси қызметіне қатысты таң қаларлық жағдай, ол арнайы заңгер мамандығын оқымағандығы, бірақ өте орысша да, қазақша да сауатты болып, заңды жетік білуінің арқасында сот кеңселерінде аудармашы, хатшы және халықтық сот коллегиясының мүшесі қызметін Семейде, Ақмолада және Омбыда атқарғандығы.

Қазақ жұртының тәуелсіздігі, бостандығы жолында қызмет атқарған осы заматтарымыз саяси қуғын-сүргіннің құрбандары болды.

Қорытынды

Осылайша, жоғарыда айтылғандарды түйіндей келе, біз Алаш қозғалысына белсене қатысқан Айдархан Тұрлыбаев пен Ережеп Итбаев ұлттық мүдде үшін қызмет еткен, олардың ата-бабаларымыздың мұрасына деген сауатты көзқарасы, халықтың демографиялық жағдайын қолдау мәселелерімен танысқан кезде біздің дәстүрлерімізді сақтау қажеттігін айтып кеткен.

Артынан өшпес мұра қалдырған қоғам қайраткерлері Айдархан Тұрлыбаев пен Ережеп Итбаев сынды өз заманының білікті заңгерлер заң жолымен ақталғанымен, қоғамдық санада толық ақталуы тиіс. Олардың ұлттың батырлары, ардақтылары, жанашарлары екенін қоғамға ұқтырып, осы азаматтарымызбен мақтанып, оларды дәріптей алсақ, біз үшін олардың шын ақталғаны болады (Геллер, Некрич, 2000: 15).

Шыншыл, парасатты, білікті, ұлтқа қызмет ету идеясына берілген, елінің гүлденуін жан-тәнімен қалаған азаматтарымызды еш ұмытпай, олардың ерен еңбегін мақтан тұтуымыз қажет. Абылай заманында сыртқы жаудың қауіп-қатерінен басы қосылған қазақ; Кенесары, Махамбет, Абай дәуірінде «бас-басына би болған» қазақ Алаш тұсында бас біріктірді, қимыл біріктірді (Қозыбаев, 1992: 192). Алаш қозғалысы дәуірі қазақтың ұлт ретінде бірігу, тұтасу, етене араласу дәуірі болды. Алаш қозғалысының тарихы – отандық ғылым үшін қазақпен бірге

жасайтын мәңгілік тарих. Ұлтының мәңгілігін ойлаған абзал азаматтардың жүріп өткен жолын үлгі ету, ерлікке татырлық еңбектерін бағалау – бүгінгі ұрпақ үшін, ұлтымыз үшін ең қымбатты құндылықтардың бірі.

Алаш арыстары өз заманында саяси күрес қазанында қайнап, нәтижесінде халқының арнамысы боларлық дәрежеге көтеріле білген ұлттық интеллигенция өкілдері. Олардың ісі қазақ халқы барда, тәуексіз еліміз тура жолға түсіп, ұлттық ұлы мұраттарымыз алдыңғы қатарға шығып жатқан алмағайып кезеңде ұлтын, елін, жерін сүюдің, соған қалтқысыз қызмет етудің үлгісі болып мәңгі жасай береді!

Sources

HAOR — Historical Archive of the Omsk region
AFSSOR — Archive of the Federal Security Service of the Omsk region
DCMHEKR — Documentation Center of the modern history of the East Kazakhstan region
NKSA — North Kazakhstan State Archive

Дереккөздер

ООТА — Омбы облыстық тарихи архиві
ОФФҚМ — Омбы облысы Федералдық қауіпсіздік қызметі архиві
ШҚО ҚЗТҚО — Шығыс Қазақстан облысы Қазіргі заман тарихының құжатнама орталығы
СҚОМА — Солтүстік Қазақстан мемлекеттік архиві

References

- Altynbaev, 1998 — *Altynbaev Q., Jumahan E.* Aqsyat: Tarihi-derekti basylym [Aksuat: historical and documentary publication.]. Almaty: Er-Daylet, 1998. 250 p. (In Kaz.).
- Amanjol, 2008 — *Amanjol N.* Barlybek Syrtanov hám algashqy Ata Zan [Barlybek Syrtanov and the first parent Law]. Aiqyn. 2008. 25 jeltoqsan. Pp. 7–10 (In Kaz.).
- Amanzholova, 2013 — *Amanzholova D.* Alash: istoricheskij smysl demokraticeskogo vybora [Alash: The historical meaning of Democratic Choice]. Almaty: Tajmas, 2013. 400 p. (In Russ.).
- Geller, Nekrich, 2000 — *Geller M.Ya., Nekrich A.M.* Utopiya u vlasti. Istoriya Sovetskogo Soyuzas 1917 godadonashihdnej [Utopia is in power. History of the Soviet Union from 1917 to the present day]. Moscow: MIK, 2000. 856 p. (In Russ.).
- Halıdyllın, 2001 — *Halıdyllın G.H.* Politika Sovetskogo gosydarstva v otnoshenii kazahskih sharıa (1917–1940) [The policy of the Soviet state in relation to the Kazakh sharua (1917–1940)]. Almaty: NIS Gylym, 2001. 216 p. (In Russ.).
- Harlamova, Rakisheva, 2002 — *Harlamova O.B., Rakisheva A.T.* Knigaskorbi – Azalykitap; kaz. istoriko-prosvet. o-vo«Adilet» («Spravedivost»); Akimat SKO RK. [Book of Sorrow –AzaliKitap; «Adilet» («Justice») Kazakh historical enlightenment society; Akimat of North Kazakhstan region of Kazakhstan]. Is. 7. Severo-Kazahstanskaya oblast [North Kazakhstan region]. Almaty: Kazakhstan, 2002. 210 p. (In Russ.).
- Jurtbai, 2011 — *Jurtbai T.* Dvizhenie Alash: Sbornik materialov sudebnyh processov nad alashevtsami [The Alash movement: A collection of materials of the trials of Alash residents]. Almaty: FF El-shezhire, 2011. Vol. 2., Vol. 3. 376 p. (In Russ.).
- Ibrayeva et. al, 2021 — *Ibrayeva A.G., Temirkhanova A.S., Kartova Z.K., Sadykov T.S., Abuov N.A., Pleshakov A.A.* Interdisciplinary approach to studying written nomadic sources in the context of modern historiology. Heritage Science, 2021. No 9(1). 90 p.
- Qazaq, 1917 — *Qazaq gazetı* [Kazakh newspaper]. 1917. 21 qarasha. 6 p. (In Kaz.).
- Kozybayev, 1992 — *Kozybayev M.K.* Aqtandaqtar aqiqaty. Oququraly [The truth of excuses: a training manual]. Almaty: Qazaq universitety, 1992. 272 p. (In Kaz.).
- Koigeldiev, 1995 — *Koigeldiev M.* Alash gozgalysy: oqy quraly [Alash movement]. Almaty, Sanat, 1995. 368 p. (In Kaz.).
- Koigeldiev, 2008 — *Kozybayev M.K.* Alash qozgalysy. Birinshi tom. Óndelip, tolyqtyrylgan ekinshi basylymy [Alash movement. The first volume. Edited and supplemented second edition]. Almaty: Mektep, 2008. 428 p. (In Kaz.).
- Nurpeisov, 1995 — *Nurpeisov K.* Alash hám Alashorda [Alash and Alashorda]. Almaty: Atatek, 1995. 256 p. (In Kaz.).
- Syrtanov, 1911 — *Syrtanov B.* Qazaq eliniń ýstavy. Almaty: Aqparat, 1911. 59 p. (In Kaz.).
- Toleybaeva, 2017 — *Toleybaeva A.* Aidarkhan Turlybaev jaynda ne bilemiz? [What do we know about Aidarkhan Turlybaev?]. Semei tany, 2017. Mamyr. Pp. 5–8. (In Kaz.).
- Turlybaev, 2014 — *Turlybaev A.* Alash qozgalysy: ensiklopedialyq anyqtamalyq [Alash movement: an encyclopedic reference book]. Almaty: Sardar, 2014. 400 p. (In Kaz.).
- Uyama, 2012 — *Uyama T.* The Alash Orda's Relations with Siberia, the Urals and Turkestan: The Kazakh National Movement and the Russian Imperial Legacy. Uyama Tomohiko, ed. Asiatic Russia: Imperial Power in Regional and International Contexts. London: Routledge, 2012. Pp. 271–287.

Әдебиеттер

- Алтынбаев, Жұмахан, 1998 — *Алтынбаев Қ., Жұмахан Е.* Ақсуат: Тарихи-деректі басылым. Алматы: Ер-Дәулет, 1998. 250 б.
- Аманжол, 2008 — *Аманжол Н.* Барлыбек Сыртанов һәм алғашқы Ата Заң // Айқын. 2008. 25 желтоқсан. 7–10 бб.
- Аманжолова, 2013 — *Аманжолова Д.* Алаш: исторический смысл демократического выбора Историческая монография. Алматы: Таймас, 2013. 400 с.
- Геллер, Некрич, 2000 — *Геллер М.Я., Некрич А.М.* Утопия у власти. История Советского Союза с 1917 года до наших дней. М.: МИК, 2000. 856 с.
- Жұртбай, 2011 — *Жұртбай Т.* Движение Алаш: Сборник материалов судебных процессов над алашевцами. Трехтомник. Алматы: ФФ Ел-шежіре, 2011. Т. 2. 376 б.
- Қазақ, 1917 — *Қазақ газеті*, 1917. 21 қараша. 6 б.
- Қозыбаев, 1992 — *Қозыбаев М.Қ.* Ақтаңдақтар ақиқаты: Оқу құралы. Алматы: Қазақ университеті, 1992. 272 б.
- Қойгелдиев, 1995 — *Қойгелдиев М.* Алаш қозғалысы: оқу құралы. Алматы: Санат, 1995. 368 б.
- Қойгелдиев, 2008 — *Қойгелдиев М.* Алаш қозғалысы. Бірінші том. Өңделіп, толықтырылған екінші басылымы. Алматы: Мектеп, 2008. 428 б.
- Нұрпейісов, 1995 — *Нұрпейісов К.* Алаш һәм Алашорда. Алматы: Ататек, 1995. 256 б.
- Сыртанов, 1911 — *Сыртанов Б.* Қазақ елінің уставы. Алматы: Ақпарат, 1911. 59 б.
- Төлеубаева, 2017 — *Төлеубаева А.* Айдархан Тұрлыбаев жайында не білеміз? // Семей таңы. 2017. Мамыр, 58 б.
- Тұрлыбаев, 2014 — *Тұрлыбаев А.* Алаш қозғалысы: энциклопедиялық анықтамалық. Алматы: Сардар, 2014. 400 б.
- Халидуллин, 2001 — *Халидуллин Г.Х.* Политика Советского государства в отношении казахских шаруа (1917–1940). Алматы: НИЦ Ғылым, 2001. 216 с.
- Харламова, Ракишева, 2002 — *Харламова О.Б., Ракишева А.Т.* Книга скорби – Азалы Кітап; каз. историко-просвет. общество «Адилет» («Справедливость»). Акимат СКО РК. Вып. 7: Северо-Казахстанская область. Алматы: Казахстан, 2002. 210 с.
- Ibrayeva et al., 2021 — *Ibrayeva A.G., Temirkhanova A.S., Kartova Z.K., Sadykov T.S., Abuov N.A., Pleshakov A.A.* Interdisciplinary approach to studying written nomadic sources in the context of modern historiology // *Heritage Science*, 2021. No. 9(1). 90 p.
- Uyama, 2012 — *Uyama T.* The Alash Orda's Relations with Siberia, the Urals and Turkestan: The Kazakh National Movement and the Russian Imperial Legacy. Uyama Tomohiko, ed. *Asiatic Russia: Imperial Power in Regional and International Contexts*. London: Routledge, 2012. Pp. 271–287.

МАЗМҰНЫ

ТЕОРИЯ ЖӘНЕ ӘДІСНАМА

Деннингхаус В., Джиеналиев Е.К., Раздыков С.З. XIX ҒАСЫРДЫҢ 2 ЖАРТЫСЫ МЕН XX ҒАСЫР БАСЫНДАҒЫ НЕМІСТЕРДІҢ ҚАЗАҚСТАНДА ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖӘНЕ МӘДЕНИ БЕЙІМДІЛІГІНІҢ ТАРИХИ АСПЕКТІЛЕРІ.....	289
Серғалиев М.Х. ТАРИХИ ЖАДЫ: ӘСКЕРИ КОЛЛАБОРАЦИОНИЗМНІҢ СЕБЕПТЕРІ МЕН ШАРТТАРЫ («ТҮРКІСТАН ЛЕГИОНЫ» МЫСАЛЫНДА).....	303

ТАРИХ

Асылбекова Ж. М-А., Апендиев Т.Ә., Омарова Г.А. 1991–2009 ЖЖ. ҚАЗАҚСТАН ХАЛҚЫНЫҢ ЖҰМЫСПЕН ҚАМТЫЛУ МӘСЕЛЕСІ ЖӨНІНДЕ.....	318
Жиренов А.А., Ошан Ж. «МУ‘ИЗЗ АЛ-АНСАБ» ЕҢБЕГІНДЕГІ ШАҒАТАЙ ХАН УӘЗІРЛЕРІ.....	333
Ибраева А.Ғ., Мәлікова С.З., Темірханова Ә.С. АЛАШ ҚОЗҒАЛЫСЫ КЕЗЕҢІНДЕГІ АЙДАРХАН ТҮРЛЫБАЕВ ПЕН ЕРЕЖЕП ИТБАЕВТЫҢ ҚЫЗМЕТІ...347	347
Қабыл А.Ә., Түрсүн Х.М., Әбікей А.М. АУАҚӨШУШІЛЕР – САЯСИ ҚУҒЫН-СҮРГІН ҚҰРБАНДАРЫ.....	361
Капбарова Г.Ш., Шашаев Ә.К., Карибаев С.У. ТӘУЕЛСІЗДІКТІҢ АЛҒАШҚЫ ЖИЫРМА ЖЫЛДЫҒЫНДАҒЫ ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАННЫҢ ТАРИХИ-ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫ (1991–2011 ЖЖ.).....	373
Қасымбекова М.Ә. БАТЫС ЖӘНЕ РЕСЕЙ ЗЕРТТЕУШІЛЕРІ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ СОПЫЛЫҚТАҒЫ ӘУЛИЕЛІК МӘСЕЛЕСІ...387	387
Қуанбай О.Б. АБЫЛАЙ СҰЛТАННЫҢ БАШҚҰРТ КӨТЕРІЛІСІ САЛДАРЫНА ЫҚПАЛЫ (1735–1740 жж.).....	398
Қозыбаева М.М., Қаипбаева А.Т. ҚУҒЫН-СҮРГІН ЖӘНЕ МАРГИНАЛДАР: САЙЛАУ ҚҰҚЫҒЫНАН АЙЫРЫЛҒАНДАРДЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІ МЕН БЕЙІМДЕЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	411
Нурпенсова Э.Т., Әбіл Е.А., Буканова Р.Г. ЕЛДЕС ОМАРОВТЫҢ ӨМІРІ МЕН АҒАРТУШЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТІ.....	424
Оралова А.А. ҚОЖАБЕРГЕН САРДАРДЫҢ ШЫҒУ ТЕГІ МЕН КҮРЕСКЕРЛІК КЕЛБЕТІ ТУРАЛЫ КЕЙБІР ДЕРЕКТЕР...435	435
Стамшалов Е.И. XX ҒАСЫРДЫҢ 20-ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҚЫТАЙ МЕН КЕҢЕСТІК РЕСЕЙ ШЕКАРА ҚЫЗМЕТТЕРІ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ БОСҚЫНДАРЫ.....	447
Төлебаев Т.А., Құрманалина Н.Н., Илгидаева С.М. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ АРХИВ ІСІНІҢ ЗЕРТТЕЛУІ.....	462
Уалтаева А.С., Марғұлан А.С., Омарова Г.А. XX ҒАСЫРДЫҢ 20–30 ЖЖ. ҚАЗАҚСТАН ДАМУЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ФЕНОМЕНІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....	478
Ужкенов Е.М., Смағұлов Б.К. «ҚАЗАҚ ОРДАСЫНАН» «ҚЫРҒЫЗ ДАЛАСЫНА» ДЕЙІН: ОРЫС ТАРИХНАМАСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ ТЕРРИТОРИЯСЫН ҚАБЫЛДАУДЫҢ ЭВОЛЮЦИЯСЫ (XVI – XX Ғ. БАСЫ).....	492

АНТРОПОЛОГИЯ

Сакенов С. ТАРИХИ КЕЗЕҢДЕГІ ҚОСЫМША ЖЕРЛЕУ ҚҰРЫЛЫСТАРЫН ЖӘНЕ ҚАБІРЛЕРДІ ЕКІНШІ РЕТ ПАЙДАЛАНУЫ (СОЛТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН МАТЕРИАЛДАРЫНЫҢ НЕГІЗІНДЕ).....	507

СОДЕРЖАНИЕ

ТЕОРИЯ И МЕТОДОЛОГИИ

Деннингхаус В., Джиеналиев Е.К., Раздыков С.З. ИСТОРИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ И КУЛЬТУРНОЙ АДАПТАЦИИ НЕМЦЕВ В КАЗАХСТАНЕ ВО 2 ПОЛОВИНЕ XIX – НАЧАЛЕ XX ВВ.....	289
Сергалиев М.Х. ИСТОРИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ: ПРИЧИНЫ И УСЛОВИЯ ВОЕННОГО КОЛЛАБОРАЦИОНИЗМА НА ПРИМЕРЕ «ТУРКЕСТАНСКОГО ЛЕГИОНА».....	303

ИСТОРИЯ

Асылбекова Ж. М-А., Апендиев Т.А., Омарова Г.А КВОПРОСУ О ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН В 1991–2009 ГГ.....	318
Жиренов А.А., Ошан Ж. ВИЗИРИ ЧАГАТАЙ ХАНА В ТРУДЕ «МУ‘ИЗЗ АЛ-АНСАБ».....	333
Ибраева А.Г., Маликова С.З., Темирханова А.С. ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АЙДАРХАН ТУРЛЫБАЕВА И ЕРЕЖЕП ИТБАЕВА В ПЕРИОД ДВИЖЕНИЯ АЛАШ.....	347
Кабыл А.А., Турсун Х.М., Абикей А.М. ОТКОЧЕВНИКИ – ЖЕРТВЫ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕПРЕССИИ.....	361
Капбарова Г.Ш., Шашаев А.К., Карибаев С.У. ИСТОРИКО-ДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ЮЖНОГО КАЗАХСТАНА В ПЕРВОМ ДВАДЦАТИ ЛЕТИ НЕЗАВИСИМОСТИ (1991–2011 ГГ.).....	373
Касимбекова М.А. ПРОБЛЕМА СВЯТОСТИ В СУФИЗМЕ В ТРУДАХ ЗАПАДНЫХ И РОССИЙСКИХ ИССЛЕДОВАТЕЛЕЙ....	387
Куанбай О.Б. ВЛИЯНИЕ АБЫЛАЙ-СУЛТАНА НА ПОСЛЕДСТВИЯ БАШКИРСКОГО ВОССТАНИЯ (1735–1740 гг.).....	398
Козыбаева М.М., Каипбаева А.Т. ПОЛИТИЧЕСКИЕ РЕПРЕССИИ И МАРГИНАЛЫ В ГОРОДАХ КАЗАХСТАНА В 1920–1930-Х ГГ.: ПРАВОВОЙ СТАТУС И ПРОБЛЕМЫ АДАПТАЦИИ ЛИШЕНЦЕВ.....	411
Нурпенсова Э.Т., Абиля Е.А., Буканова Р.Г. ЖИЗНЬ И ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЕЛДЕСА ОМАРОВА.....	424
Оралова А.А. НЕКОТОРЫЕ ИСТОЧНИКИ О ПРОИСХОЖДЕНИИ И БОЕВОМ ОБЛИКЕ САРДАРА КОЖАБЕРГЕНА.....	435
Стамшалов Е.И. ПОГРАНИЧНЫЕ СЛУЖБЫ КИТАЯ И СОВЕТСКОЙ РОССИИ И КАЗАХСКИЕ БЕЖЕНЦЫ В 20-Е ГОДЫ XX ВЕКА.....	447
Тулбаев Т.А., Курманалина Н.Н., Илгидаева С.М. ИССЛЕДОВАНИЕ АРХИВНОГО ДЕЛА В РЕСУПУБЛИКЕ КАЗАХСТАНА.....	462
Уалтаева А.С., Маргулан А.С., Омарова Г.А. ФОРМИРОВАНИЕ СОЦИОКУЛЬТУРНОГО ФЕНОМЕНА РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНА В 20–30-Х ГГ. XX ВЕКА.....	478
Ужкенов Е.М., Смагулов Б.К. ОТ «КАЗАЧЬЕЙ ОРДЫ» ДО «КИРГИЗСКОЙ СТЕПИ»: ЭВОЛЮЦИЯ ВОСПРИЯТИЯ ТЕРРИТОРИИ КАЗАХСКОГО ХАНСТВА В РУССКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ (XVI – НАЧАЛЕ XX ВВ.).....	492

АНТРОПОЛОГИЯ

Сакенов С. ПРИСТРОЙКИ И ВТОРИЧНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ПОГРЕБАЛЬНЫХ СООРУЖЕНИЙ В РАЗНЫЕ ИСТОРИЧЕСКИЕ ПЕРИОДЫ (ПО МАТЕРИАЛАМ СЕВЕРНОГО КАЗАХСТАНА).....	507

CONTENTS

THEORY OF METHODOLOGY

Denninghaus V., Jiynaliyev Ye.K., Razdykov S.Z.

HISTORICAL ASPECTS OF ECONOMIC AND CULTURAL ADAPTATION OF GERMANS IN KAZAKHSTAN IN THE 2ND HALF OF THE XIX – EARLY XX CENTURIES.....289

Sergaliev M.Kh.

HISTORICAL MEMORY: REASONS AND CONDITIONS OF MILITARY COLLABORATION BY THE EXAMPLE OF THE «TURKESTAN LEGION».....303

HISTORY

Assylbekova Zh.M.-A., Apendiyev T.A., Omarova G.A.

ON THE ISSUE OF EMPLOYMENT OF THE POPULATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN 1991–2009.....318

Zhirenov A.A., Oshan Zh.

THE VIZIERS OF CHAGATAI KHAN IN THE WORK "MU'IZZ UL-ANSAB".....333

Ibrayeva A.G., Malikova S.Z., Temirkhanova A.S.

ACTIVITIES OF AIDARKHAN TURLYBAYEV AND EREZHEP ITBAEV DURING THE ALASH MOVEMENT.....347

Kabyl A., Tursun Kh., Abikey A.

NOMAD MIGRANTS AS VICTIMS OF POLITICAL REPRESSIONS.....361

Kapbarova G., Shashaev A. Karibaev S.

HISTORY-DEMOGRAPHIC SITUATION OF SOUTHERN KAZAKHSTAN DURING THE FIRST TWENTY YEARS OF INDEPENDENCE (1991–2011).....373

Kasimbekova M.A.

THE PROBLEM OF HOLINESS IN SUFISM IN THE WORKS OF WESTERN AND RUSSIAN RESEARCHERS.....387

Kuanbay O.B.

ABLAI SULTAN'S INFLUENCE ON THE CONSEQUENCES OF THE BASHKIRS REBELLION (1735–1740).....398

Kozybayeva M.M., Kaipbayeva A.T.

POLITICAL REPRESSIONS AND MARGINALIZED PEOPLE IN THE CITIES OF KAZAKHSTAN IN THE 1920–1930S: LEGAL STATUS AND PROBLEMS OF ADAPTATION OF DISENFRANCHISED PEOPLE.....411

Nurpeissova E.T., Abil Ye., Bukanova R.

THE LIFE AND EDUCATIONAL ACTIVITIES OF ELDES OMAROV.....424

Oralova A.A.

SOME SOURCES ABOUT THE ORIGIN AND BATTLE APPEARANCE OF SARDAR KOZHABERGEN.....435

Stamshalov Ye.I.

BORDER SERVICES OF CHINA AND SOVIET RUSSIA AND KAZAKH REFUGEES IN THE 20S OF THE XX CENTURY.....447

Tulebaev T.A., Kurmanalina N.N., Ilgidaeva S.M.

RESEARCH OF ARCHIVAL BUSINESS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....462

Ualtayeva A.S., Margulan A.S., Omarova G.A.

FORMATION OF THE SOCIO-CULTURAL PHENOMENON OF KAZAKHSTAN DEVELOPMENT IN THE 20–30S OF THE 20TH CENTURY.....478

Ujkenov E.M., Smağulov B.Q.

FROM THE “KAZAK HORDE” TO THE “KIRGIZ STEPPE”: THE EVOLUTION OF UNDERSTANDING THE TERRITORY OF THE KAZAK KHANATE IN RUSSIAN HISTORIOGRAPHY (XVI – EARLY XX CENTURIES).....492

ANTHROPOLOGY

Sakenov S.

EXTENSIONS AND SECONDARY USE OF FUNERAL STRUCTURES IN DIFFERENT HISTORICAL PERIODS (BASED ON MATERIALS OF NORTHERN KAZAKHSTAN).....507

EDU.E-HISTORY.KZ

электрондық ғылыми журналы 2024. 11 (2)

Бас редактор:

Қабылдинов З.Е.

Компьютерде беттеген:

Копеева С.Ж.

Жарияланған күні: 25.06.2024.

Пішімі 70x100/16. Баспа табағы 21,125.

Құрылтайшысы және баспагері:

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Редакция мен баспаның мекен-жайы:

050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй

ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК Тел.: +7 (727)

261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Е-mail: edu.history@bk.ru

Журнал сайты: <https://edu.e-history.kz>

Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТжЭИ басылған:

050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй